

GINTAUTAS KUNDROTAS

Wilno (Litwa)

gintasslav@gmail.com

Typy wypowiedzi intonacyjnych w języku litewskim

Wprowadzenie

Teoretycznym i praktycznym badaniom nad intonacją każdego języka przypisuje się doniosłe znaczenie przy określaniu miejsca i roli intonacji w systemie językowym podczas nauczania i uczenia się poprawnej artykulacji języka ojczystego oraz obcego, a także podczas oceny oddziaływania intonacyjnych środków wyrazu — leksykalnych, syntaktycznych i dźwiękowych — na rozumienie i właściwą interpretację treści wypowiedzi.

Wyniki badań nad intonacją różnych języków dowodzą, że tradycyjnie podstawą analizy tego fenomenu językowego są cechy fonetyczne (akustyczne) intonacji lub jej funkcje.

W definicji **intonacji** języka litewskiego, podobnie jak w wielu innych językach, uwydatnia się jej podstawę *fonetyczną* (akustyczną): intonację określa się przede wszystkim jako „zespół dźwiękowych środków języka, kształtujący zdanie lub frazę języka mówionego”¹, a następnie wyróżnia się funkcje pełnione przez intonację; przeważnie jednak, jak zaznacza A. Pakerys, „różnorodne zagadnienia z zakresu intonacji analizowane są na podstawie funkcji”². Podejście funkcyjne w postrzeganiu i określaniu intonacji dominuje nie tylko w litewskim językoznawstwie, lecz także w litewskim literaturoznawstwie, retoryce i nauce komunikacji.

Należy zaznaczyć, że dotychczasowe badania lituanistyczne nad funkcjonalnością intonacji (nad jej ekspresywnymi środkami wyrazu) miały raczej charakter

¹ *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius 1999, s. 259.

² A. Pakerys, *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*, Vilnius 2003, s. 231.

epizodyczny, zostały wyróżnione tylko podstawowe funkcje syntaktyczne³ pełnione przez intonację w tekstach pisanych; niektóre inne nazwane funkcje (emotywna, apelatywna, fonostylistyczna) dotąd pozostały niezbadane, przy tym analizowane funkcje również zbyt ogólnikowo łączono z ekspresyjnymi środkami wyrazu. W związku z tym sytuacja w zakresie analizy funkcjonalności intonacji języka litewskiego (w porównaniu z innymi językami) nie jest zadowolająca i wymaga dalszych badań. To decyduje o aktualności i nowatorstwie niniejszego artykułu.

Z badań nad współczesną intonologią wynika, że w analizie intonacji należy stosować podejście systemowe zamiast koncentrowania uwagi na poszczególnych składnikach tego zjawiska, kiedy to badaniom poddawane są tylko funkcje intonacji lub tylko jej cechy fonetyczne. Znaczenie zdania (wyrażenia) jest wynikiem współdziałania wszystkich środków językowych — jego podstawy leksykalno-gramatycznej, intonacji i kontekstu. W każdym konkretnym przypadku znaczenie tych środków językowych jest różne, mogą one „zastępować”, znaczyć „więcej” lub „mniej”, „mocniej” lub „słabiej” — zasady substytucji zostały sformułowane i zbadane w rosyjskiej intonologii⁴. Właściwości te nie łączą się z charakterystyką intonacyjną cech fonetycznych.

Systemowości intonacji nie należy utożsamiać wyłącznie z systemem lub podsystemem jednostek intonacyjnych⁵ (konturów intonacyjnych). Określone

³ Pierwsze wzmianki o intonacji w języku litewskim pochodzą z początku XX wieku, znajdujemy je w pracach J. Jablonskisa (J. Jablonskis, *Rygiškių Jono lietuvių kalbos sintaksė*, S-P 1911) i M. Durysa (M. Durys, *Lietuvių kalbos sintaksė*, Kaunas 1927). Intonacja opisywana jest tam w aspekcie funkcjonalnym, syntaktycznym; fonetyczne jej cechy zostały określone krótko i zwięźle — tylko jako zmiana dźwięku (tonu). Taki sam (funkcjonalny) pogląd na dane zjawisko językowe panował w późniejszych latach. W gramatyce akademickiej *Lietuvių kalbos gramatika* (1976) i *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (1994) intonację definiuje się jako środek pomocniczy służący do wyrażania stosunków syntaktycznych w różnych typach zdań: zdaniach pojedynczych i *bezpójnikowych*, w których o znaczeniu zdania decyduje intonacja. Dla tego typu zdań „charakterystyczne są cztery rodzaje intonacji: wyszczególniająca, porównawcza, warunkująca, wspomagająca”. Akustyczno-fonetyczna struktura typów intonacyjnych nie została przedstawiona przez badaczy składni, mowa jest tylko o „swoistej”, „specyficznej”, „pytającej” bądź „wykrzyknikowej” *intonacji zdań modalnych*.

Bodajże najwięcej uwagi zagadnieniom związanym z intonacją poświęcił J. Balkevičius: w podręczniku jego autorstwa *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė* (Vilnius, 1963) znajdujemy cenne informacje o charakterze systemowym. Autor uogólnia podstawowe akustyczne elementy intonacji, ukazuje współdziałanie najważniejszych z nich — tonu, przebiegu, intensywności — w różnych typach zdań, podaje też inne, jego zdaniem, cechy (czy środki) należące do intonacji — rozczłonkowanie syntagmy, akcent logiczny i pauzy.

⁴ Т.М. Николаева, „Принцип замены” *А.М. Пешковского и отдельные компоненты интонации*, [w:] *Вопросы фонетики и обучение произношению*, Москва 1975, s. 145–166.

⁵ W językoznawstwie litewskim (podobnie jak w terminologii z zakresu intonologii stosowanej w większości języków) brakuje dokładnej koncepcji jednostki intonacyjnej, a więc i jej nazwy; przeważnie używa się takich określeń, jak „fonem tonu”, „tonem”, „melodem”, „kontur intonacyjny”, „figura intonacyjna” w zależności od tego, czy badacz podkreśla ważność tonu (melodii) jako

funkcje pełnią nie tylko kontury, lecz również inne składniki systemu: centrum intonacyjne, rozczłonkowanie syntagmy, pauza, które w akcie mowy występują kompleksowo, synchronicznie. Każdy z tych elementów charakteryzuje się specyficznym spektrum możliwości ekspresywnych zdeterminowanych przez gramatyczną strukturę języka.

Badania nad intonacją języka litewskiego przyczyniły się do ustalenia właściwości systemu intonacyjnego, podstawowych jego jednostek (kontury intonacyjne⁶) i innych elementów składających się na dany system oraz wyróżnienia najważniejszych funkcji pełnionych przez intonację⁷. Podstawowa metoda badawcza — **kompleksowa metoda fonologiczna** (dodatkowo zastosowano metodę komunikacyjną, audytywną i instrumentalną), za pomocą której ustalono strukturę systemu intonacyjnego, podstawowe funkcje każdego elementu systemu oraz ich ekspresję akustyczną. Powyższą metodę zastosowano też w niniejszych badaniach, których celem jest dalsza analiza i sprecyzowanie roli odgrywanej przez intonację w języku litewskim.

Zatem na system intonacyjny języka litewskiego składają się cztery elementy: 1) podsystem siedmiu konturów intonacyjnych; 2) zmiana miejsca centrum intonacyjnego (oznakowanie) 3) rozczłonkowanie syntagmy; 4) pauza w centrum syntagmy (dodatkowy element). System intonacyjny jest częścią składową fonetycznego i fonologicznego poziomu języka.

Główny element systemu stanowi **kontur intonacyjny**, który można rozpatrywać zarówno w aspekcie funkcjonalnym, jak i fonetycznym. Odbierany jest **jako jednostka intonacyjna**, będąca zarazem częścią składową systemu, najważniejszym składnikiem jednolitej struktury. Kontur intonacyjny jako jednostka intonacyjno-fonologiczna **to połączenie komponentów akustycznych, które charakteryzuje się dyferencjalnymi cechami fonetycznymi o charakterze percepcyjnym**.

W strumieniu dźwięków mowy każdy kontur intonacyjny cechuje się różnorodnością wariantów ekspresji. W jednych wypadkach ich standardowa (bazowa) realizacja może być odbierana jako intonacja neutralna, pozbawiona emocji, w in-

podstawowego komponentu akustycznego w strukturze jednostki intonacyjnej, czy też jednostkę intonacyjną rozumie jako połączenie wszystkich komponentów akustycznych: tonu, przebiegu, intensywności, tembru; wówczas używa się terminów „intonem”, „prozodem”, „typ intonacyjny”, „konstrukcja intonacyjna” itd.

⁶ Zdaniem A. Pakerisa za supersegmentalne jednostki fonologiczne uważa się „funkcyjnie samodzielne elementy prozodyczne — p r o z o d e m y”: akcent, akcent sylabowy, intonację. „One, jak i fonemy, pełnią zazwyczaj funkcję delimitacyjną [...] w niektórych pracach intonacyjne prozodemy nazywane są *intonomai*” (A. Pakerys, *op. cit.*, s. 10–11). Termin „kontur intonacyjny”, naszym zdaniem, najlepiej oddaje cechy podstawowego, relewantnego elementu intonacji — przedstawianego na wykresach i schematach; inne zaś elementy intonacji (przebieg, intensywność, tembr) tylko sporadycznie odgrywają rolę dodatkowych cech różnicujących.

⁷ G. Kundrotas, *Lietuvių kalbos intonacija: teorija ir praktika*, „Žmogus ir žodis” — Didaktinė lingvistika. Mokslo darbai 6, 2004, nr 1, s. 13–20.

nych zaś mamy do czynienia z intonacją o zabarwieniu emocjonalnym — **realizacja konturów nacechowanych emocjonalnie**⁸. W niniejszych badaniach brane są pod uwagę jedynie **nieemocjonalne, standardowe (bazowe) funkcje pełnione przez kontury intonacyjne**.

Każdy element systemu intonacyjnego pełni różnorodne funkcje. Stopień funkcjonalności intonacji, łącznie z każdym członem jej systemu, jest zdeterminowany przez współdziałanie wszystkich elementów (leksyki, gramatyki, intonacji, kontekstu) konkretnego języka. W pewnych przypadkach intonacja może być podstawowym wykładnikiem treści wypowiedzi (np. w zdaniach modalnych), w innych zaś — treść najlepiej przekazują leksykalno-gramatyczne jednostki języka. Różnice w zakresie funkcjonalności elementów intonacyjnych widoczne są już w trakcie wstępnej analizy językowej opozycji intonacyjnych: największymi możliwościami ekspresji odznaczają się kontury intonacyjne, najmniejszymi — rozczłonkowanie syntagmy, której ekspresyjność w dużym stopniu ograniczona jest przez fleksyjny charakter języka litewskiego⁹. Dalsze badania nad funkcjonalnością intonacji języka litewskiego powinny się skupić wokół możliwości ekspresyjnych *każdego* jej elementu. **Celem** autora niniejszego **artykułu** jest zbadanie funkcji, jakie mogą pełnić kontury intonacyjne w języku litewskim.

Obiekt badań — różnorodne teksty litewskiego języka mówionego: zapisy programów telewizyjnych, audycji radiowych, przedstawień, tekstów odczytywanych przez informatorów.

Wyniki badań

Jak już wcześniej zaznaczono, system intonacyjny języka litewskiego, składający się z czterech elementów, jest ważnym środkiem służącym do wyrażania treści. Każdy jego składnik pełni różnorodne funkcje. Stopień funkcjonalności intonacji, łącznie z każdym członem jej systemu, uzależniony jest od współdziałania wszystkich elementów języka (leksyki, gramatyki, intonacji, kontekstu). W pewnych przypadkach intonacja może być podstawowym wykładnikiem treści wypowiedzi (np. w zdaniach modalnych), w innych zaś treść najtrafniej przekazują leksykalno-gramatyczne jednostki języka. Różnice w zakresie funkcjonalności elementów intonacyjnych zauważalne są już w trakcie wstępnej analizy językowej opozycji intonacyjnych — możliwości rozczłonkowania syntagmy w dużym stopniu ograniczone są poprzez fleksyjny charakter języka litewskiego. Należy zaznaczyć, że ogólna funkcjonalność intonacji jest uzależniona od możliwości

⁸ Realizacje konturów nacechowanych emocjonalnie (osobliwości struktury) w języku litewskim dotychczas nie zostały określone i zbadane. Próby analizy intonacji emocjonalnej innych języków wykazują, że w tym wypadku relewantne są zmiany zarówno tonu, jak i innych komponentów akustycznych — przepięgu, intensywności, a zwłaszcza tembru.

⁹ G. Kundrotas, *op. cit.*

pełnienia przez nią różnych funkcji: nie tylko reprezentatywnej, która jest podstawą systemu, lecz także ekspresywnej (emotywnej), apelatywnej i stylistycznej. Przy ocenie funkcjonalności elementów intonacyjnych należy brać pod uwagę ich występowanie w różnych typach kontaktu językowego, a także charakterystyczną dla jednostek intonacyjnych różnorodność realizacji wypowiedzi pozbawionych emocji i nacechowanych emocjonalnie. Istotnym warunkiem dotyczącym funkcjonalności jest również częstość występowania, funkcja oddziaływania na odbiorcę oraz synonimia intonacyjna.

Z przeprowadzonych badań wynika, że w języku litewskim, podobnie jak w innych językach, najwyższym stopniem funkcjonalności odznaczają się kontury intonacyjne różniące się jednak odcieniem ekspresywności. Najwięcej i najbardziej różnorodnej informacji dostarcza IKL-3, najmniej — IKL-7. Podczas badania (i porównywania) funkcjonalności konturów intonacyjnych należy wiedzieć, że:

1) w zdaniach o jednakowej podstawie leksykalno-syntaktycznej, **intonacja** (różne kontury intonacyjne), jest **podstawowym środkiem ekspresji**, np.:

a) *Jis išvažia³vo?*¹⁰ [*On wyjechał?*] (pytanie) : *Jis išvažia¹vo.* [*On wyjechał.*] (odpowiedź, stwierdzenie); *Kokia² šiandien diena?* [*Jaki dzisiaj dzień?*] (pytanie) : *Kokia⁵ šiandien diena⁵!* [*Jaki dzisiaj dzień!*] (bardzo ładny, udany itp.).

b) *Kodėl² tu pavėlavai?* [*Dlaczego się spóźniłeś?*] (pytanie pozbawione emocji) — *Kodėl⁴ tu pavėlavai?* [*Dlaczego się spóźniłeś?*] (pytanie z niedowierzaniem), *Kodėl⁶ tu pavėlavai?* [*Dlaczego się spóźniłeś?*] (pytanie z ubolewaniem) — *Kodėl⁵ tu pavėlavai⁵?* [*Dlaczego się spóźniłeś?*] (z wielkim brakiem zaufania).

Należy zaznaczyć, że przykłady z grupy a) to wypowiedzi o identycznej strukturze leksykalno-gramatycznej, w których przebieg intonacji¹¹ decyduje o różnicach semantycznych (o treści) — są podstawą do określenia jednostek systemu intonacyjnego języka i innych jego elementów¹². Intonacja w tym wypadku odznacza się n a j w i ę k s z y m i możliwościami ekspresji; przykłady z grupy b) ukazują m n i e j s z e możliwości ekspresyjne intonacji, ponieważ dochodzi tu do dyferencjacji (uściślenia) zabarwienia emocjonalnego tylko jednego współ-

¹⁰ Wyróżnione w przykładach sylaby wskazują miejsce padania akcentu w syntagmie, która jest równa centrum intonacyjnemu. Miejsce centrum intonacyjnego wraz z numerem konturu intonacyjnego jest oznaczone za pomocą liczb od 1 do 7. Pojedynczy ukośnik / oznacza krótszą pauzę, podwójny // — dłuższą pauzę. Taki sposób oznaczania intonacji jest najprostszą transkrypcją intonacyjną.

¹¹ Tego typu wypowiedzi (zdania) traktujemy jako językowe opozycje intonacyjne. Według N. Trubieckiego, opozycja zakłada obecność nie tylko tych cech, które różnią człony opozycji, lecz i tych, które są wspólne (H.C. Трубецкой, *Основы фонологии*, Москва 1960, s. 72). **Wspólna** cecha członów opozycji intonacyjnej jest podstawą leksykalno-syntaktyczną zdania (syntagmy), **różniąca** zaś — intonacja. W akcie mowy każdy człon opozycji ma znaczenie samodzielne i niezależne, możliwości ekspresyjne konturu intonacyjnego zależą od podstawy leksykalno-syntaktycznej zdania oraz kontekstu.

¹² G. Kundrotas, *op. cit.*

nego znaczenia — pytania, odpowiedzi. Takie wypowiedzi traktowane są jako *s y n o n i m i c z n e*.

2) w zdaniach o niejednakowej podstawie leksykalno-syntaktycznej identyczny kontur intonacyjny jest **różnie odczytywany** (w języku litewskim — IKL-3), np.: *Šian³dien jis išvažiuoja?* [*Dzisiaj on wyjeżdża?*] (pytanie) *Uždary³kite langą!* [*Proszę zamknąć okno!*] (uprzejma prośba); *Gudru³s tu!* [*Chytry jesteś!*] (najwyższa ocena) *Jis išvažia³vo, / bet greitai sugrį¹š.* [*On wyjechał, / lecz wkrótce wróci*] // (niedokończona myśl); *Kada jis sugrį³š? / Sakė, / kad rytoj* [*Kiedy powróci? Mówił, / że jutro*] // (uściślenie pytania przed odpowiedzią).

W pierwszym wypadku kontury intonacyjne (konstrukcje) służą podziałowi zdań modalnych (oznajmujące–pytające–pobudzające–oceniające). Każdy człon opozycji ma konkretne znaczenie (pytanie–odpowieź, pytanie–ocena itp.) związane z fonetycznymi cechami konturu, z jego ekspresją akustyczną. W takiej sytuacji kontury intonacyjne są **jednoznaczne** i pełnią **podstawową, pierwotną** funkcję, wyrażają treści (znaczenie) wypowiedzi.

W drugim wypadku konkretny kontur intonacyjny odczytywany jest w zależności od **podstawy leksykalno-syntaktycznej wypowiedzi**, od osobliwości jej struktury. Wówczas kontur staje się **wieloznaczny** i pełni **dotatkowe, wtórne** funkcje. Ta okoliczność jest bardzo istotna przy ustalaniu funkcjonalności konturów w ogóle oraz podczas badania procesów semantyki zdania, zwłaszcza wtedy, kiedy tworzy ją nie jedna syntagma, lecz kilka.

Należy zaznaczyć, że jeden i ten sam kontur intonacyjny we współdziałaniu z podstawą leksykalno-syntaktyczną może pełnić różne (pierwotne i wtórne) funkcje w wyrażaniu treści wypowiedzi, może oznaczać: a) treść znaczeniową; b) zabarwienie ekspresywne (emotywne); c) zabarwienie stylistyczne; d) funkcję oddziaływania.

Podczas badań ustalono, że większość konturów intonacyjnych w języku litewskim jest wieloznaczna, to znaczy, że jeden i ten sam kontur, współdziałając z różną podstawą leksykalno-syntaktyczną zdania, może różnicować znaczenia wypowiedzi.

Możliwości funkcjonalne konturów intonacyjnych języka litewskiego

IKL-2, oprócz podstawowej funkcji, jaką jest wyrażanie pytania w zdaniach z wyrazem pytającym, służy do podkreślenia, przeciwstawienia i uściślenia znaczenia słowa w zdaniach oznajmujących i pytających, np. *Na³, / pone Večer²ski, / kuo šis sezonas asmeniškai Ju²ms įdomus, / šitas tea²tro sezonas?*; *Europą valdys bel²gas. Ką tai ro²do? / Ką tai rei²škia? [...]* *Rinkimus jūs vadinate tokiais kulu- a²riniais [...]* *Bet čia išrinktas Europos vei²das / kuris reprezentuos visą Europos Sq²jungą [...]* *pasirinkti mažesniu²jų Europos valstybių atstovai, / kad nebūtų*

preten²zijų // [No, / panie Wieczerski, / czym ten sezon jest dla Pana osobiście ciekawy / ten sezon teatralny?; Europą będzie rządził Belg. O czym to świadczy? / Co to znaczy? [...] Wybory nazywa pan takimi kularowymi [...] Lecz tu wybrano twarz Europy / będzie reprezentować całą Unię Europejską [...] wybierac przedstawicieli mniejszych państw europejskich, / żeby nie było pretensji/] (Żinių radijas). Kontur ten oznacza także rozkaz, zachętę, zwracanie się do innych osób, podkreśla kategorię wypowiedzi, surowość, jednoznaczność. *Palauk čia²! Sėdėk ramiai²!* [Zaczekaj tu? Siedź spokojnie?] (Język mówiony); *Laba diena², / mieli²ji!* // *Sveiki², / malonūs klausy²tojai!* [Dzień dobry, / mili! Witajcie, / mili słuchacze!] (Żinių radijas); *Ponas dire²ktoriau! Ponas Petrau²skai! Jus filmuoj²ja!*; *Susitiksime ryto²j, / devin²tą!* [Panie dyrektorze! Panie Petrauskasie! Pana filmują! Spotkamy się jutro, / o dziewiątej] (Język mówiony).

IKL-3 odznacza się największą funkcjonalnością. Dany kontur intonacyjny jest podstawowym środkiem służącym do wyrażania pytania (bez wyrazu pytającego lub partykuły pytającej), do powtórzenia pytania przed odpowiedzią, środkiem do wyrażania największego nasilenia cechy, stanu: *Jūs būsite rašytojas Dominykas Niau³ra?* // *Poilsiausite čia³?* [Pan będzie pisarzem Dominikiem Niaurą? // Pan odpoczywa tutaj?] (LTV); — *Mačiau Profesorį. / — Kada? / — Prieš valandą. / — Kada³?*; *Kur mes bu³vom?* // *Vingio parke; Čia taip kar³šta! Jis toks mie³las! Kiek aš lau³kiau!* [Widziałem Profesora. / — Kiedy? / — Przed godziną. — Kiedy?; Gdzie byliśmy? // W parku Wingis; Tu tak gorąco! On taki miły! Ile ja czekałem!] (Język mówiony). IKL-3 służy do wyrażania uprzejmej prośby, polecenia, oceny, negocjacji, zwracania się do innych osób, np.: *Gerbiama³sis, / praver³kite langą! Paduo³k man knygą! Išjun³k televizorių.* [Szanowny Panie, / proszę otworzyć okno! Podaj mi książkę! Wyłącz telewizor!] (Język mówiony). W syntagmach niekońcowych kontur ten, oznaczający niedokończoną myśl, nadaje wypowiedzi cechy języka mówionego, odcień komunikacyjny pozbawiony pretensjonalności, np. *Na³, / pone Večer²ski, / kuo šis sezonas asmeniškai Ju²ms įdomus, / šitas tea²tro sezonas?* // *Man a³smeniškai, / kaip visam kolekty³vui, // įdomus tuo⁶, / kad toks neeilinis mū⁶su, / kaip sako septyniasdešim³tasis / sezo⁴nas, / /kurio¹/ septyniasdešimtmečio teatro paminė³jimas / įvyks sekančią me³tu/ spalio mėnesio pradžioje³, / ir⁶/ šito sezo⁶no/ ypatybės yra to³s, / kad šią sezoną mes pra³dedam / spektakliu vaikam⁶s, / mes pra³dedam / „Daktaru Aiskau⁶da“, / ir manau³, / kad neapsiri³ksim / seniai bebuvo mūsų mažiesiems iki dešimt me³tu / kas nors da⁴roma, / labai sudėtin⁶gus / turėjom spektakliu¹s, / dabar turė³sim... / tiem³s, / kuriems mes esam įsisko³linė, / patiems mažiau³siems [...] (Żinių radijas) [Cóż, / panie Wieczerski, / czym ten sezon jest ciekawy dla Pana, / ten sezon teatralny? // Mnie osobiście, / jak i całemu kolektywowi, / ciekawy tym, / że taki niezwykły nasz, / jak mówią siedemdziesiąty / sezon, / którego / obchody siedemdziesięciolecia teatru / odbędą się w przyszłym roku / na początku października / i / osobliwością tego sezonu jest to, / że ten sezon otwieramy / spektaklem dla dzieci, / otwieramy / „Doktorem Ojboli“, / i myślę, / że nie omylimy się, / dawno dla naszych malu-*

sińskich do dziesięciu lat / cokolwiek robiono, / bardzo skomplikowane / mieliśmy spektakle, / teraz będziemy mieć [...] / dla tych, / którym jesteście dłużni, / najmniejszych] (Žinių radijas).

W zdaniach podrzędnych przyczynowych podkreśla on ciągłość myśli i wzmacnia więź semantyczną między częścią główną i poboczną, np.: *Jie išėjo anksti ry³ta, / kad iki vakaro spėtu sugri¹žti.* [Oni wyszli wczesnym rankiem, / żeby na wieczór zdążyć wrócić] (Lietuvos radijas-1).

IKL-4 jest podstawowym środkiem służącym do wyrażania pytania w zdaniach bez wyrazu pytającego z modulantem *o*, np.: *O tam⁴sta kas toks būsi?* [A pan kim będzie?]. W zdaniach pytających, które zawierają uściślenie poprzedniej myśli i jej ciągłość, kontur ten w syntagmie niekońcowej jest środkiem wyrażenia oficjalności, rzeczowej komunikacji, np.: *O kokia dabarti⁴nė teatro karta, / jau niiau⁴sioji?* [A jakie jest obecne pokolenie teatru, / najmłodsze?] (Lietuvos radijas).

IKL-5 jest podstawowym środkiem, który wyraża największe napięcia cechy, stanu w zdaniach wykrzyknikowych, np.: *Ir ka⁵s per nakti⁵s! Kie⁵k tu pra⁵šymų man prirašė!* [I co za noc! Ile tych próśb powypisywał!] (LTV). W pytaniach retorycznych oznacza negację, rzadziej — stwierdzenie, np.: *O ko⁵ks tavo paguodi⁵mas! Kokia⁵ čia bėda⁵!* [A jakie twoje pocieszenie! Jakie tu nieszczęście!] (LTV); *Kur⁵ tik jis nėra bu⁵vęs!* [Gdzie go tylko nie było!] (język mówiony). W zdaniach żądających IKL-5 (IK-5) ukazują intencje mówiącego, jego pragnienia, życzenia, np.: *Kad ti⁵k jie suspė⁵tu!* *Kad ti⁵k jis pasvei⁵ktu!* [Żeby tylko zdążyli! Żeby tylko wyzdrowiał!] (język mówiony). Tego typu intonacja występuje przeważnie w tekstach artystycznych, w czasie czytania poezji, a także w języku mówionym.

IKL-6 w zdaniach oznajmujących, wykrzyknikowych jest środkiem służącym do wyrażania największego napięcia cechy, stanu, np.: *Tylu⁶ tada kaime!; Kaip jį giria Gum⁶bakis! Tokį ten padirbau bi⁶desį!* [Cicho wówczas na wsi!; Jak ją chwalił Gumbakis! Takiego tam narobiłem hałasu!] (LTV); *Vaikai⁶ išaugo! Kaip čia jauku⁶!* [Dzieci wyrosły? Jak tu przytulnie!] (Język mówiony). W zdaniach pytających powyższy kontur oznacza wątpliwość, niepewność, np.: *Kur⁶ aš pasidėjau akinius?; Kur⁶, tu sakei, jis gyvena?* [Gdzie ja podziałem okulary? Gdzie, mówileś, on mieszka?].

IKL-6, wyrażając ciągłość myśli w syntagmie niekońcowej, nadaje wypowiedzi odcień podniosłości, świeżości, np.: *Girdėjote žinių lai⁶dą / „Respublika šian¹dien”;* *Mes dirbsime Europai ginklus ir pa⁶rauk — / tegu jie ten plė²šosi* [Słuchaliście audycji / „Republika dzisiaj”]; *Bėdžiamei slyti Europie bronią i prochem — / niech oni tam się dra* (Lietuvos radijas-1). IKL-6 jest odbierany raczej jako cecha języka mówionego.

IKL-7 odznacza się mniejszą funkcjonalnością. Kontur ten w zdaniach w wyrazami pytającymi służący do podkreślenia przeczenia, rzadziej — stwierdzenia, w zdaniach zaś bez wyrazów pytających oznacza zachętę, polecenie, np.: *Ra⁷do apie*

ką kalbėti! Tegu pasilie¹ka. // Ko⁷ks jis pašalinis! [Znalazł o czym mówić! Niech zostaje // Jaki on postronny!] (LTV); Kie⁷k ten jos yra! Kur⁷ jis tau mokysis! Kur⁷ tau pagerės!; Dir⁷bi! Ką tokiame institute gali dir²bti! [Ilu tam ich jest! Gdzie tam będzie się uczyć! Gdzie tam się polepszy! Pracuje! Co w takim instytucie możesz robić!] (LTV); Bet vis jam ve⁷jai galvoje! [Nadal wiatr ma w głowie!] (Žemaitė); Geri⁷ javai! Pa⁶ts / metas pjau²ti! [Dobre zboże! Czas kosić!] (Lietuvos radijas-1); Gražu⁷! Keistuo⁷lis! Ša⁷lta! Važiuo⁷k greičiau! Rašy⁷k! [Pięknie! Dziwak! Zimno! Jedź szybciej! Pisz!] (Język mówiony).

Funkcjonalność konturu IKL-7 w języku litewskim zostaje pomniejszona w przypadku występowania w zdaniu przeczenia lub twierdzenia wyrażonego środkami leksykalno-gramatycznymi. Wówczas intonacja służy jedynie wzmocnieniu tych treści, o których już była mowa, np.: *Kie⁷k gi ten jos yra! Bet ir graž⁷u gi čia! Keistuo⁷lis gi tu! Važiuo⁷k gi tu greičiau! [Iluż ich tam jest! Ależ i pięknie tutaj! Ależ dziwak z ciebie! Jedźże szybciej!]*.

Kontur intonacyjny IKL-1 w odróżnieniu od wszystkich innych jest **jednoznaczny**, neutralny pod względem semantycznym i stylistycznym, odznacza się jednak dużą częstością występowania. W syntagmach końcowych zdań pojedynczych i złożonych oznacza on stwierdzenie, potwierdzenie, zakończenie myśli, np.: *Niekas kitas nežinojo tiek pa⁴sakę, / kiek senasis La¹pinas* [Nikt nie znał tylu bajek, / co stary Lapinas] (Lietuvos radijas-1). Zadaniem występujących w nagłówkach zdań pytających jest wyraźne zasygnalizowanie treści, o których będzie mowa w dalszej części tekstu, np.: *„Ko klykia ger¹vės”* [Kogo wołają żurawie] (V. Petkevičius); *„Kam skambina var¹pas”* [„Komu bije dzwon”] (E. Hemingway); *Kiek kainuoja šil¹dymas* [Ile kosztuje ogrzewanie] (Liet. spauda). IKL-1 służy do oznaczania końcowej myśli, kiedy nie jest konieczne porównanie, przeciwstawienie czy wyodrębnienie, np.: *Sveiki gyvi³, / aš Agnė Skamarakai¹tė. // Šiandien laidoje³ / kal⁶bamės / apie pedagogų ruoš¹imą [...]* *O mano pašnekovė⁶ / švietimo ir mokslo vicemini³strė / Nerija Putinai¹tė* [Witajcie, / jestem Agnė Skamarakai¹tė // W dzisiejszej audycji / rozmawiamy / o przygotowaniu pedagogów [...]] *Moją rozmówczynią jest viceminister oświaty i nauki / Nerija Putinai¹tė*] (Žinių radijas).

Synonimia konturów intonacyjnych

Na podstawie analizy materiału badawczego (analiza funkcjonalności konturów intonacyjnych w języku litewskim) można stwierdzić, że **synonimia intonacyjna** jest charakterystyczna dla wszystkich konturów intonacyjnych języka litewskiego. Synonimia w znacznym stopniu zwiększa częstość występowania konturów intonacyjnych, a więc również ich funkcjonalność. W języku litewskim, o czym świadczy powyższy materiał, najczęściej występują następujące synonimiczne kontury intonacyjne, które służą do oznaczania:

1. ciągłości myśli w syntagmach zdań oznajmujących i pytających: IKL-3, IKL4, IKL-6;
2. największego natężenia cechy, stanu: IKL-3, IKL5, IKL-6;
3. niemożliwości działania w wypowiedziach z wyrazami pytającymi: IKL-5, IKL-7;
4. funkcji wyliczania: IKL-1, IKL-2, IKL-3 IKL-4, IKL-5, IKL-6;
5. przeciwstawienia w zdaniach oznajmujących z częstkami *bet, gi, juk* i in.: IKL-1, IKL-2, IKL-3;
6. odpowiedzi w dialogu: IKL-1, IKL-2, IKL-4;
7. prośby w zdaniach rozkazujących: IKL-2, IKL-3, IKL-4;
8. pytania w zdaniach pytających z wyrazem pytającym: IKL-2, IKL-4, IKL-6;
9. pytania w zdaniach pytających bez wyrazu pytającego: IKL-3, IKL-4;
10. funkcji zwrotu: IKL-2, IKL-3.

Wnioski

Z przeprowadzonej analizy wynika, że kontury intonacyjne języka litewskiego charakteryzują się wielkimi możliwościami ekspresji. Mogą one pełnić większość funkcji typowych dla intonacji w różnych aktach komunikacyjnych. Kontury intonacyjne w porównaniu z innymi elementami systemu wyróżniają się różnorodnością nieemocjonalnych i emocjonalnych realizacji wypowiedzi, częstością występowania i rozbudowaną synonimią intonacyjną. W trakcie badań ustalono, że funkcjonalność każdego z siedmiu konturów intonacyjnych jest inna: największymi możliwościami ekspresji odznacza się IKL-3, najmniejszymi — IKL-7.

Bibliografia

- Bielinienė J., *Iškalbos menas*, Vilnius 2000.
- Цеплитис Л., *Анализ речевой интонации*, Рига 1974.
- Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius 1994.
- Duryš M., *Lietuvių kalbos sintaksė*, Kaunas 1927.
- Girdenis A., *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, Vilnius 2003.
- Intonation Systems. A Survey of Twenty Languages*, pod red. Daniela Hirsta i Alberta Di Cristo, Cambridge University Press, Cambridge 1998.
- Jablonskis J., *Rygiškių Jono lietuvių kalbos sintaksė*, S-P 1911.
- Koženiauskienė R., *Retorika. Iškalbos stilistika*, Vilnius 1999.
- Kundrotas G., *Lietuvių kalbos intonacija: teorija ir praktika*, „Žmogus ir žodis” — Didaktinė lingvistika. Mokslo darbai 6, 2004, nr 1, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, s. 13–20 (MLA, EBSCO).
- Kundrotas G., *Система интонационных средств литовского языка (в сопоставлении с системой в русском языке)*, „Kalbotyra (Языкознание)” 1991, nr 41(2), Vilnius: Mokslas, s. 4–8.
- Kundrotas G., *Взаимодействие интонации и грамматики в русском и литовском языках*, „Žmogus ir žodis — Svetimosios kalbos”, Vilnius 2002.

Lietuvių kalbos enciklopedija, Vilnius 1999.

Lietuvių kalbos gramatika, Vilnius 1976.

Николаева Т.М., „Принцип замены” А.М. Пешковского и отдельные компоненты интонации, [w:] *Вопросы фонетики и обучение произношению*, Москва 1975, s. 145–166.

Pakerys A., *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*, Vilnius 2003.

Трубецкой Н.С., *Основы фонологии*, Москва 1960.

Различительные возможности интонационных типов литовского языка

Резюме

Основные и важнейшие функции, которые выполняет интонация в языке — это репрезентационная, экспрессивная (эмоциональная), апеллятивная и стилистическая.

Как известно, значение звучащего предложения является результатом взаимодействия лексики, грамматики, интонации и контекстуальных связей. Степень функциональности данных средств варьируется: в одних случаях (напр., при различении коммуникативных типов предложения) большую нагрузку выполняет интонация, в других — лексико-грамматические средства языка.

Литовская интонация представляет собой систему интонационных средств языка: интонационные контуры, место (передвижение) интонационного центра, синтагматическое членение и паузу. Каждому из этих средств свойственны собственные различительные возможности.

Как показало исследование, наибольшими различительными возможностями в литовском языке обладают интонационные контуры. Они выполняют многие свойства интонации функции, используются в различных речевых актах и ситуациях. Среди других элементов интонационной системы интонационные контуры выделяются большим разнообразием нейтральных и эмоциональных реализаций, высокой частотностью употребления в речи и богатой интонационной синонимией. В ходе исследования выявлено, что различительные возможности каждого из семи интонационных контуров варьируют: наибольшие выявлены у IKL-3, наименьшие — у IKL-7.

Ключевые слова: интонационная система, интонационные контуры, интонационный центр, синтагматическая сегментация, пауза, функциональные возможности, репрезентативность, экспрессивность (эмотивность), стилистические функции.

Functional possibilities of intonation contours of the Lithuanian language

Summary

The general functionality of intonation is characterised by its ability to perform different functions — representational, expressive (emotional), appellative and stylistic.

From the viewpoint of the systematic analysis, intonation is perceived as a whole consisting of its separate elements — *intonation contours*, *intonation center*, *syntagmatic segmentation* and *pause*. The degree of functionality of intonation and at the same time of every system member is determined by the interaction of all concrete linguistic elements (lexis, grammar, intonation, and

context). In one case intonation may be the only means of content expression (e.g. model type of a sentence), in other cases — content is best conveyed by lexical-grammatical linguistic units.

The investigation has demonstrated that intonation contours are characterized as having the greatest functionality in the Lithuanian language. They are able to perform the majority of functions attributed to intonation as well as to be present in different situations of speech act. Compared to other elements of the system, intonation contours are distinguished by a variety of non-emotional and emotional realizations of utterances, frequency of use, function of affect making as well as cases of intonation synonymy. The conducted study has shown that the functional possibilities of all seven contours differ — IKL-3 is distinguished by the greatest possibilities of expression, IKL-7 — the least possibilities of expression.

Keywords: intonation system, intonation contours, intonation center, syntagmatic segmentation, pause, functional possibilities, representational, expressive (emotional), appellative, affect making, stylistic functions.